

У ЗНАКУ БОГА ЕРОСА

Јелена Панић Мараш, *Еројско у романима Милоша Црњанског*, Службени гласник, Београд 2017

Милош Црњански је класик српске књижевности по високој вредности дела која припадају прози, поезији и драми. У тим жанровима, посебно у романима, Црњански свој опсесивни мотив налази и у потрази за вишим смислом живота и за људском срећом. Та потрага и та лутања теку колико у историјском и реалном толико и у нестварном, тј. имагинарном свету. Могуће уточиште јунаци Милоша Црњанског налазе и у утопијским просторима човекове наде. Ти простори и опсене чест су исход њиховог хода кроз празнину. Но, ни такав исход не доводи у питање њихову чежњу за лепотом, вишим смислом и пуноћом живота који своју битну рефлексију налазе и у еротској сфери.

Обликовање еротског у романескном опусу овог писца, онако како је описано и концептуализовано у студији *Еројско у романима Милоша Црњанског*, основни је предмет истраживања реализованог у књизи Јелене Панић Мараш. Полазећи од претпоставке да је еротско важан конститутивни чинилац поетике који је присутан безмало у целокупном литерарном опусу овог аутора, намера Јелене Панић Мараш била је да ову основну претпоставку докаже и образложи. У том контексту су анализирани еротски мотиви и садржаји хетерогено уобличени првенствено у романима. Ауторкина намера притом била је и да осветли статус и значај еротског у делу Милоша Црњанског, те да истакне његову разноврсност на садржинско-мотивском плану. Са тог нивоа анализа се преноси и на приповедни ток, пратећи *еволуцију* еротског израза од првог до последњег дела српског класика.

У књизи *Еројско у романима Милоша Црњанског* Јелене Панић Мараш пошло се од начелног става да испитивање еротског у прозном опусу овога писца омогућава дубљи увид у поетичке, филозофске и

жанровске одлике његовог стваралаштва. На основу таквог приступа показаће се да је еротско једна од важних, па и упоришних тачака поетике Црњанског. На основу одређених одлика поступка коришћеног у обликовању еротског показује се у којој мери су авангардна стилска формација, наслеђе 18. столећа и романтичарска поетика утицали на конституисање еротског готово у целом литерарном опусу овог писца. То се једнако односи на његове ране радове, затим на дела из тридесетих година 20. века и, најпосле, на његову позну стваралачку фазу. Такав аналитички приступ показује да је феномен љубави и еротског у Црњанског задобио безмало привилегован положај.

Имајући све то на уму, студија Јелене Панић Мараш темељи се на приступу у којем је истраживање наведених обележја еротског постулирано најпре теоријски, а потом је праћено хронолошки – од драме ка причама, од песничких творевина до романа. При томе, она користи различите видове тумачења као што су иманентна, интертекстуална, компаративна, критичко-интерпретативна па и културолошка критика. Сагледавајући генезу еротског код Црњанског, а пре него дође до романа на које је проблемски највише фокусирана, ауторка у еволутивном приказу даје осврт и на друга дела Милоша Црњанског и то пре свега са становишта улоге коју у њима добија еротско. У том контексту показује како се еротско у *Маски* исказује кроз изразит заводнички жар и страст Генералице. То је појавна форма еротског, макар све то било, како је у некој прилици коментарисао Црњански, „гротескни подсмех жени и љубави”. У знаку бога Ероса су и *Приче о мушком*, дакле збирка прича која је у разним степенима озрачена еротским доживљајем, чак и оним изопаченим, па и морално недопуштеним видовима испољавања. У *Лирици Ийшаке* љубавна поезија и еротско такође су важан аспект ове превратничке збирке. Песма „Суматра” и њој додат програмски рад „Објашњење Суматре”, постајући манифест суматраизма, сублимирају еротско на посебан начин. У песми се, запажа ауторка, „природа еротизује” постајући симболичка слика и знак суматраистички еротског. Еротско у кратком лирском роману *Дневник о Чарнојеввићу*, тачније занос јунака и друге манифестационе форме љубави, досежу степен у којем се потврђује демонска природа Ероса. Потом следи расправа о еротском и у другим романима Милоша Црњанског.

Студија Јелене Панић Мараш садржи више тематских целина које су подељене на већи број поглавља и потпоглавља. Њихови називи нису искључиво одређени насловима дела Црњанског, већ су комбиновани са неким битним, доминантним обележјима еротског. Таква – општија, типска или временска атрибуција исказана је практично у свим насловима тематских или проблемских целина: I) „О еротском и Милошу Црњанском” II) „Суматраистичко еротско”, III) „Преступничко еротско”, IV) „Еротско у 18. веку”, V) „Хиперборејско еротско” и VI) „Охлађено

еротско". У поглављу са насловом „Суматраистичко еротско" ауторка истражује прву фазу стваралаштва Милоша Црњанског. Следи „Преступничко еротско", у чијем су центру романи *Сеоба*, *Кај џијанске крви* и *Сузни крокодил*. У тим делима Јелена Панић Мараш налази потврду извитопереног еротског, које појавне форме налази у социјалном, психолошком или родоскврном преступу. Доминација тематике везане за 18. столеће у *Другој књизи Сеоба* одразила се и на еротско обликовано у делу. Оно је у том роману махом обликовано кроз визуру тога прекретничког времена па је поглавље отуда и дато под одредницом „Еротско у 18. веку". Његов егземплар је *Друга књига Сеоба*, у чијем поетичком жаришту, разложно примећује ауторка, „важно место заузима еротско које је вероватно најкомплексније, најразноврсније, најхетерогеније, а самим тим и најизазовније конституисано еротско" у читавом романескном опусу Црњанског. Хиперборејска својства еротског исказују се у делу флуидне жанровске структуре *Код Хиперборејца*, а епитет *охлађено*, који се на више места појављује у *Роману о Лондону*, од одлучујуће је важности за третирање и обликовање еротских садржаја и мотива којима обилује последњи роман Милоша Црњанског.

У основи онога што чини критички или интерпретативни апарат Јелене Панић Мараш стоји и њена намера да питања прозе Црњанског сагледава и из позиције историјске поетике, још тачније из њених дијахроних и синхроних токова. Такав приступ најбоље се исказује у поглављу „Еротско у 18. веку". О чему је овде реч? Реч је најпре о ауторкином запажању како у теми *сеоба* у *Сеобама* и *Другој књизи Сеоба* однос Милоша Црњанског „према историјском наслеђу 18. века задобија конститутивну важност за уобличавање слике света у овим делима". Није овде реч само о односу писца према историјским фактима, већ, можда и превасходно, о начину на који различити видови културе тога доба профилишу приповедачеву слику света. Отуда ауторка са разлогом цитира Црњанског који ће у једној прилици рећи како писац који се бави осамнаестим веком „мора знати какву дугмад имају на капуту или какву свећу или лампу носе у сутону, па чак и како се изражавају". Све су то основи на којима се обликује слика света у роману са темом из тога века, као што је потпуни увид у такву слику нужна претпоставка културолошке, односно књижевне критике која тумачи такав роман.

Јелена Панић Мараш тога је потпуно свесна, што се види и из њеног исказа у којем каже како је „приказивање еротских садржаја и мотива у *Другој књизи Сеоба* дубоко прожето духом 18. века". Но, таква рефлексивна нужан је али не и довољан услов да се постигне пожељан интерпретативни учинак. Он подразумева решење апорије која указује на чињеницу да је тема *сеоба* одређена и историјским стањем и духом 18. века, али и околношћу да је Црњански као модеран писац био посвећен поезији свога књижевног времена. Како се те сучељене околности помирују?

У одговору на то питање Јелена Панић Мараш подсећа на Бахтина и његов став да је роман 18. столећа био у знаку барокне поетике, те да је наследник свега што му је у том жанру претходило, али и на Бахтинову идеју да из барокног романа „настају нове врсте романа управо зато што је израз своје епохе која је зачета, између осталог, и на идеји енциклопедизма и деловању француских енциклопедиста”. У овоме се види да је Бахтин своје погледе о роману заснивао не само на књижевним него и на ванкњижевним аргументима.

У односу на роман епохе у коју Црњански смешта тему *сеоба*, Јелена Панић Мараш запажа да писац поступа тако што *Другу књигу Сеоба* „не пише у маниру барокног романа 18. века, јер је поетичка свест, толико промењена, као и уосталом, роман као жанр, да то онда не би било ни могуће”. Ако то и не би било могуће, онда је могуће о том жанру говорити „преко енциклопедијског романа, романа који претендује да прикаже свет у тоталитету”. Таквој рефлексiji на роман 18. столећа и на његове реплике у делу Црњанског Јелена Панић Мараш такође придружује „извесне споне с пикаром из романа 18. века, који путује од места до места, од града до града”. На сродности у разлици, која налази мемоарске и још неке аспекте у модерном роману, опстаје и историјска поетика *Сеоба* и *Друге књиге Сеоба* са еротским на истакнутом месту. Ауторка ове студије, теоријски и интерпретативно, то разложно доказује.

На самом почетку студије о специфичном аспекту прозе Милоша Црњанског ауторка дефинише бројне аспекте (ерос, агапе, љубав) у којима се дискурс еротског сагледава од античког времена до савремене културе и уметности. Она указује и на чињеницу да се тај појам најпре развио у крилу филозофско-теоријског дискурса и да се историја развоја овог појма превасходно везује за књижевност. У овој студији дискурс о еротском посматра се као сложени књижевни, филозофски и религијски феномен чијим изучавањем се открива однос према метафизичком, стваралаштву, нагону ка бесмртности, односу према телу и слици жене. Дискурс се транспонује и на друге феномене који су у врло тесној вези са појмом љубави, попут појмова као што су супружнство (који је у вези са љубавништвом, а самим тим и са еротским), братство, синовство и сестринство. Ерос се, правилно запажа Јелена Панић Мараш, доживљава не само у вези са чулним већ и знатно шире, као стваралачко узбуђење, а на својим највишим ступњевима он прераста у чисто метафизичко и религијозно стремљење ка идеалном, безличном и свевременом.

Ауторка показује херменеутичку доследност, па и посвећеност еротском у делу Милоша Црњанског. Биће да је оно донекле инспирирано духом модерних времена и авангардним тенденцијама које еротско пуноправно уписују у уметничке изразе, а с друге стране и самим проучавањем еротских садржаја светске књижевности самог Црњанског. Отуд појам еротског служи Јелени Панић Мараш да, пратећи његову

трансформацију у оквиру суматраистичке, авангардне и поставангардне поетике у прози Црњанског, открије његову еволуцију, те зато обликовање еротског прати од *Маске*, *Прича о мушком*, *Дневника о Чарнојевићу*, *Сеоба* и *Друге књиже Сеоба* па до *Романа о Лондону*. Шире гледано, издвајањем и проучавањем дискурса еротског у драми, поезији и у прози Милоша Црњанског ауторка успева да уради и више од постављеног циља – успева да врло прецизно, функционално и разложно покаже и протумачи најдубља поетичка и формативна начела његовог књижевног дела.

Др Петар И. ПИЈАНОВИЋ

Универзитет у Београду

Учитељски факултет

Катедра за српски језик, књижевност и методiku

српског језика и књижевности

petar.pijanovic@uf.bg.ac.rs

АНДРИЋЕВ ДУХ У БОСНИ, ШТА ЈЕ ТО?

Зоран Милутиновић, *Бићка за њрошлосиј. Иво Андрић и бошњачки национализам*, Геопоетика, Београд 2018

„Сасвим је разумљиво што исламисти
Андрића мрзе. И треба тако да буде.”

З. Милутиновић

Било је питање времена када ће се појавити студија која ће темељно и систематично обрадити свакако најпроблематичнији дио критичке рецепције књижевног опуса Ива Андрића. Константа у настојању да се дјело српског нобеловца оспори као тенденциозна идеолошка слика Босне под плаштом лијепе књижевности, а на штету оног дијела становништва те земље који исповиједа ислам, траје у јавном простору дуже од педесет година. Таква врста критике по правилу је писана без најосновнијег познавања и уважавања књижевнотеоријских претпоставки тумачења књижевног дјела, у појединим случајевима уз њихово свјесно пренебрегавање, а управо са видљивим идеолошким тенденцијама, мање или више заклоњеним иза високопарних конструкција псеудонаучног дискурса, којима се одувијек безуспјешно маскирао низак ниво сазнајног потенцијала политички мотивисане критике, у овом случају понесене још и научним амбицијама. Студија Зорана Милутиновића *Бићка за њрошлосиј* детаљна је и компетентна метакритичка анализа назначеног проблема и узоран примјер скрупулозног полемичког отпора злоупотреби књижевности у идеолошке сврхе.